

Валентина ТЕЛЕУЦЯ
кандидат філологічних наук

Особливості побутування українського фольклору в поліетнічному середовищі

До провідних наукових принципів фольклористики, в її історичному і теоретичному аспектах, належить регіональне вивчення народної культури. Українська наука про народну творчість все більше зосереджується на накопиченні ареальної інформації. У споріднених за методологією дисциплінах – діалектології, етнографії та музичній фольклористиці – шлях до теоретичних узагальнень пролягає через попереднє районування об'єкта (народної творчості) та диференційованого його вивчення. Збирання і публікація народної творчості, наукові дослідження за регіональними принципами дають найвагоміші результати для розуміння специфіки фольклору.

Накопичений фактичний матеріал потребує свого подальшого наукового дослідження і систематизації. На цій основі фольклористичні дослідження конкретних регіонів набувають аналітично-критичної та історично-еволюційної оцінки і включаються до матеріалів історії української фольклористики. Зазначені особливості зумовлюють потреби та методику вивчення польових і теоретичних досліджень одного з найскладніших і недостатньо обстежених фольклорних регіонів України – Північного Причорномор'я, конкретніше Українського Подунав'я.

Процес регіоналізації тісно пов'язаний з формуванням регіональної ідентичності. Вона розглядається як багаторівнева структура, що складається з ідентифікації територіальної, соціальної, етнічної, політичної, релігійної тощо [5; 84]. Разом з гендерною, вона може бути віднесена до числа фундаментальних. Регіональна ідентичність дає можливість кожному індивідові відчувати себе частиною спільноти, постає об'єднуючим фактором.

Регіональна ідентичність може поєднуватися з національною. Найчастіше суб'єктивна ідентифікація має кілька рівнів: місце, де народилася людина, місце, де вона проживає в даний момент, регіон, територія держави. Домінування в суб'єктивній ідентифікації залежить від низки об'єктивних обставин, конкретної ситуації, а також від суб'єктивної характеристики індивіда: етнічної, індивідуально-психологічної тощо [1; 84].

Особливу роль у регіональній ідентичності відіграють етнокультурні розходження. Групову національно-культурну самосвідомість Північного Причорномор'я, вужче Українського Подунав'я, не можна пояснити тільки поточними економічними й політичними процесами – вона має глибші корені.

Проблеми регіональності характерні не тільки для України, але й для інших країн світу. Так, багато країн Західної Європи відзначаються розмаїттям культурних регіональних ідентичностей, що склалися історично. Наприклад, у Бельгії межа культурного розходження пролягає між валлонами і фламандцями, у Великобританії – між англійцями, шотландцями і валлійцями тощо [4; 59].

Серед українських регіонів особливою своєрідністю етнокультурних традицій, у порівнянні з іншими регіонами, відзначається Українське Подунав'я. Цей регіон висуває перед дослідниками ряд складних проблем.

З XVIII – початку XIX ст. ця територія заселялася різноетнічними групами населення, що зумовило формування своєрідних діаспорних культур, які, до того ж, перебували в тісних маргінальних та дисперсних контактах. Переважаючим етносом на цій території були українці. До початку XX ст. новозаселені землі обстежувалися фольклористами та етнографами як «Степ», без його районування. Тому матеріали цього періоду, представлені у виданнях та наявні в архівах, спираються на тематичний та жанровий принципи групування. Серед напрямів дослідження помітно переважає українознавство – вивчення історичного змісту фольклору козацької, чумацької, запорізької тематики. Цей важливий доробок початкового етапу обстеження регіону потребує наукової диференціації та кількісної і якісної оцінки. Починаючи з 1980-х років, відбувалося особливо інтенсивне накопичення матеріалів, зріс інтерес до вивчення іноетнічних груп населення, з'ясувалася наявність численних “містків” між діаспорними культурами і метрополіями. Таким чином, визріла реальна потреба узагальнити результати півторастолітньої роботи у Північному Причорномор'ї та включити цей вагомий доробок в загальнонаціональний фольклористичний науковий процес. Все це й визначає актуальність нашої статті.

Подунав'я завжди було зоною інтенсивних етнічних процесів, які зумовили особливості матеріальної і духовної культури населення краю. Етнокультурна ситуація тут визначалася і визначається українським етносом, який опанував цю територію з давніх часів.

Дослідження фольклорної творчості українців Подунав'я у поліетнічному середовищі дає змогу виявити найпоширеніші жанри, до яких належить обрядовий

комплекс Подунав'я (обряд і твори, які виконуються в ході обряду), дослідження якого й визначає мету нашої статті.

Обрядовий фольклор загалом виконував у побуті певні функції. За його допомогою організувався обряд (ритуальна функція), величали й корили (величальна й корильна функція), заклинали (заклинальна функція), виражали зумовлене обрядом відношення його учасників до обрядових дій (лірична функція). Все це знайшло своє конкретне вираження у творах ранніх жанрів обрядового фольклору.

Досить цікавим в цьому сенсі є весільна обрядово-звичаєва поезія Подунав'я. Поезія, по суті, . – це ігрова функція. Її діяльність розгортається на ігровому майданчику духу, у своєму власному світі, що його дух творить для неї. У світі поезії речі мають обличчя, вельми відмінне від того, яким вони наділені в «буденному житті», і лучаться не причинно-логічними зв'язками. «Якщо серйозне розуміти як те, що може бути вичерпно висловлене в термінах тверезого життя, то поезії нізащо не піднятися до рівня серйозного. Поезія у своїй первісній культурологічній якості народжується у грі й як гра – священна, безперечно, гра; але завжди, навіть у своїй святенності, вона ступає на грані веселого самозабуття, жарту й розваги» [2; 112]. В будь-якій живій, квітучій цивілізації, і, насамперед, в архаїчних культурах, поезія виконує вітальну функцію, яка є і соціальною, і літургічною разом. Весільний обряд – це зразок давньої культури, який в сучасному часі набув нового звучання в формі весільної гри, зі своїми правилами, учасниками, поетичними текстами. Всяка давня поезія є водночас культ, святкова розвага, показ мистецтва, загадування загадки, виклад вчення, переконування, чарування, віщунство, пророцтво й змагання. Поєднання практично всіх мотивів, притаманних архаїчному ритуалові й поезії, ми знаходимо у весільному обряді. З бігом часу весільний обряд набував нових рис, змінювалися його складові частини. Шлюб набув міжетнічного характеру, що призвело до взаємопроникнення і взаємодоповнення одного обряду іншим. Фольклорний матеріал /пісні/ набув нового, сучасного звучання. Деякі весільні жанри зникли зовсім, інші були замінені простішими за своєю структурою й манерою виконання. Так, величальні пісні були замінені в процесі розвитку українського весільного обряду на жартівливі пісні, частівки; тобто відбувалася дифузія весільних пісень і весільного обряду українців, які характерні для цього регіону. Складові частини передвесільного циклу об'єдналися в одне дійство, яке охоплює і заручини, оглядини, сватання. Це говорить про те, що сьогодні відчутна тенденція *забуття* етнічних архетипів весільної обрядовості. Отже, передвесільний цикл українців відбувається таким чином. Обряд записаний у с. Рибальське Татарбунарського району Одеської області від Федорової Ганни Олексіївни.

Молода з дружками ходила по селі і запрошувала на весілля родину. Старша дружка несла уквітчаний коровай. Друга дружка несла вузлик із шишками. Гарно спечені шишки пахли весіллям. Підходячи до двору, дружки співали:

*Добрий вечір тому, Старому й малому
Хто в цьому дворі: Й Богові святому.**

(*Регіональні діалектні особливості подаються без змін, в оригіналі).

Заходячи до хати, дівчата низько вклонялися образам, а потім господарям, Старша дружка витягала з вузлика шишку. Молода промовляла: «*Просили батько, просили мама, молодий і я прошу на хліб, на сіль, на наше весілля*». Дружка подавала господарям шишку. Господиня давала гостинці, частувала дружок:

*Даю гроші на пояс женихові, Полотно на пелюшки.
Куделю - на придане,*

Виходячи з двору, співали:

*Ой були ми в хаті, Хорошенько нас приймали,
В хорошій кімнаті, По золотому дали.*

Переспіви дружок не вщухали в дорозі:

*Не сама я йду, йду, Усі дружки чорнобриві,
Сімсот дружок веду, Одна дружка чорнобрива
Сімсот ще й чотири. Всіх дружок підкрасила.*

Пісні чергувалися, відбувався своєрідний діалог між дружками:

Одна група дружок від свого імені співала -

*Ой ішли ми низом, А у Ліди кінь вороненький,
Застеляли доріжку хмизом. А у Валі ще й вороніший.*

Друга група відповідала від імені молодої:

*Усі двори обходила, Ой ти дворе, ти мій дворе,
Ніде сльози не пустила. Горе тобі буде без мене.
Як на батьків двір зійшла, Ой як я тебе шанувала,
Стала та й заплакала. Щосуботи замітала.*

Як усі родичі були вже запрошені, молодий із старостою, боярами йшов до молодої. Старший боярин ніс гарно уквітчаний коровай. Усі сідали за стіл, причому дружки сідали напроти боярів. Важливе місце на весіллі займав хор дружок. Погоджуємося з твердженням Г.А.Левінтона, що весільний обряд представляє собою текст, який складається з двох окремих текстів – «чоловічого» та «жіночого». Весілля розглядається як текст, що за характером і структурою зіставляється з текстами

оповідними; відповідно можна говорити про сюжет і про значення обряду: обряд – це не стільки дія «для чогось» (прагматика), скільки вислів «про щось» (семантика). Обряд повинен семантично співвідноситися не тільки і стільки з системами, скільки з текстами. Вивчення весільного обряду як сюжетного тексту змушує розглядати його – і це вже специфічно тільки для весілля – як такий, що складається з двох текстів: тексту жениха і тексту нареченої або текстів групи жениха і групи нареченої – відповідно М-тексту і F-тексту [3; 213]. Ці тексти, що складаються з дій і слів членів двох «партій», розрізняються не тільки «формально», але й «змістовно»: системою оцінок, «точкою зору», окремими мотивами. При цьому обидва тексти – це тексти «однією мовою», тобто зумовлені однією моделлю світу і розрізняються в «змістовному» відношенні тільки своєю орієнтацією. Таким чином, весілля можна представляти як діалог двох партій.

Відношення М- і F- текстів (разом з іншими) організовують всю парадигматику весілля; ці відносини будуються на симетрії, взаємності і з другого боку, - асиметрії. Симетрія, взаємність М – і F- текстів виявляється перш за все у тому, що персонажі кожного з текстів усвідомлюють персонажів іншого як «чужих». Опозиція *свій / чужий* для кожного з двох текстів сприймається з своєї точки відліку. Виникає мотив взаємної небезпеки жениха й нареченої один для одного, пов'язаний також з тим, що в сюжеті весілля сам шлюб для них обох означає сміти: для жениха – це подорож в інший світ за нареченою, для нареченої – викрадання істотою, що прийшла з іншого світу. У F – тексті з цим уявленням пов'язані мотиви насильства, викрадання, мотив «несвободи» дій. Взаємна ворожість персонажів (не тільки головних, але і периферійних, як, наприклад, «ворожі відносини між гостями жениха і нареченої») наочно виявляється у весіллі, переважно в її вербальних компонентах (піснях, плачах, вироках), причому головним чином в F – тексті. Різний ступінь експліцитності одних і тих самих уявлень в М – і F- текстах має свої підстави в асиметрії відносин *віддачі / отримання* (в процесі обміну) між М – і F – партіями, але тут, крім того, виявляється й інша істотна межа весілля.

Підвищеній сюжетності М – тексту в плані виразу, великому числу пересувань М – партії відповідає статичність (до самого весільного дня) персонажів F- тексту, і в усякому разі самої нареченої. Якщо деякі другорядні персонажі F – партії можуть переміщатися в М - локус (наприклад, під час огляду господарства жениха і т.ін.), то пересування нареченої, вельми нечисленні, відбуваються всередині того простору, який, з погляду М – тексту, є простором нареченої, F – локусом. Вони обмежуються двором і головним чином, будинком (іноді – селом, якщо наречена бере участь в запрошенні гостей). «Нерухомість» нареченої, відсутність «сюжетно значущих» переміщень, пов'язаних з перетином меж,

тобто ослаблена сюжетність F-тексту, компенсується великою кількістю в F . – текстів словесних текстів. Іншими словами, виникає ще одне зіставлення текстів – на рівні кодів, мов: вербальна, і особливо пісенна, мова більш характерна для F – тексту, а мова дій, і особливо пересування, - для M – тексту. Деякі жанри, наприклад, причитання-голосіння, взагалі немислимі в M – тексті, але і в іншому M . – партія, як правило, не користується пісенною мовою, а тільки більш менш формульною прозою і таким проміжним жанром («розмовним», але не пісенним), як приповідки бояр. Таким чином, хор дружок виконував особливі функції. Він указував на послідовність обряду, встановлював його початок і кінець. Подавали тарілку з шишками й квітками. Бояри починали викупляти квіти.

Не совайте та й тарілкою

Бо я така дружечка, як усі,

Не маніть нас горілкою,

Викинь мені на тарілочку сочень сім.

До скупого боярина приспівували:

А в боярина грошей немає,

Вам, бояри, горох молотити,

В молодого позичає.

Горох молотити, горох молотити,

Квіточку викупляє

Горох молотити, грошей заробити

Вам, бояри, не бояринувати

Квіточку викупити.

Викуплену квітку дружки приколювали до одягу боярина. Жарти продовжувалися:

Ти, бояре, не задавайся,

На восьмий умився,

Сім літ не вмивайся,

Між бояри нарядився.

Хлопці відповідали:

Чом ви, дружки, не співаєте,

Та боїтесь заспівати

Мабуть, з пір'я зуби маєте

З пір'я зуби показати.

Маленька сестричка продає квіточку молодому:

Я це літо не гуляла

Рости, рости, барвіночок,

Барвіночок поливала.

Зятеві на віночок.

Далі співали пісню мамі:

Мене мати не жаліла,

Научать, донечко, люди,

Молодою заміж дала,

Горечко тобі буде,

Робити не навчила,

Як не люди, то зовиці,

На посад посадила.

То Валині сестриці.

Дружки старалися гарно співати. Це був останній вечір із дружками.

Прощай, прощай, подружечко,

Бо ми вже йдемо.

Уже твоє дівування з собою беремо.

Беріть, беріть подружечки та й не сваріться,

Як вийдете за ворота та й поділіться:

Одній - роса, другій - коса, а третій-дівування

Дружки стають на лавку, беруться за руки і дружно співають:

Ой ломлю я лавку за дружбу славу

Наварили вареників з крупами

Дружба буде лавку ламати,

Зніми мене, боярине, руками,

А я піду додому співати..

Та попоїсти вареників з крупами.

/Хлопці знімають дівчат з лавки. Всі беруться за хусточки і виходять надвір гуляти.

Наведена частина весільного обряду дає нам можливість зробити досить суттєві важливі узагальнення. З одного боку зберігаються традиційні весільні пісні центру України, а з іншого боку, відчутні регіональні, а точніше локальні їх вияви. (Відчутні лексичні вкраплення інших етнічних спільнот - росіян, болгар тощо; трансформується символіка окремих атрибутів весільного обряду - зеленого гілля, барвінку, коня, дівочої коси, рідної оселі).

Не можна не звернути увагу, що в наведеному вище прикладі відбувається не тільки спрощення весільного комплексу, а й зберігається найважливіші складові весільного дійства. На це, безумовно, вплинули нові соціально-культурні чинники буття людей, а саме розмивання традиційних /архаїчних/ стереотипів етнічного буття, мається на увазі доквілля середовища, що безумовно, впливає і позначає процес змінення етнічних орієнтацій молодого покоління.

Водночас не можна не відзначити, що в Подунав'ї весільна обрядовість інших етнічних спільнот порівняно з українською виявилися більшими прихильниками збереження традиційних стереотипів і архетипів етнічного буття. Тому цілком вважаємо за необхідне звернути увагу на російський весільний цикл представлений етнічною групою старовірів (липован). Весільний обряд записано в с.Муравльовка Ізмаїльського району Одеської області з уст Бахмутової Катерини Климівни.

Збираються дружки і йдуть до молодої. Підходячи до двору молодої, співають величальну пісню:

Не вьон в воде/Зр. вовивается

Сваха свахе речь говорила

Не две горы сокатилися,

Давай сваха мы детей дружить.

А две свахи совещаються

Детей дружить, как в людях быть.

Первая сваха имя, отчество

В людях жить-быть, все покорным

Вторая сваха имя, отчество.

быть.

Виходить наречена. В цей час сваха запрошує всіх у двір. Молода підходить до дружок, кланяється їм в ноги і бере одну з них за плаття, веде в дім, де зустрічає їх мати з хлібом-сіллю. Дівчата співають:

*Сустрень, ой ты меня, маменька,
Сустрень ой, ой и государыня.*

*Со гостьями ой, и со боярами,
Со девками ой, и со красными.*

Дружки в хаті розплітають косу молодій, це означає прощання з дівочтвом. В цей час співають сумні пісні.

*Скокнула, гуркнула голубка,
По своему садику зеленому,
По своих девушек-подружек.
Ой, вы мои девушки-подруженьки,
Как не хотелось мне от вас отстать.*

*Но заставляет меня нужда-горюшка,
Горькая моя кручинушка.
Кичку на полочку, на головочку,
Золотой венец не столец.*

Коли приходять молодий, дружки вимагають викуп. Звучить пісня для молодого.

*Как Ивана маменька провожала,
Во платочек карбовнечек завязала.
Одарить-то красных девок приказала.
Подари свет Володимир,*

*Подари свет Маркович.
Больше стоишь Володимир судырь,
Больше стоишь свет Маркович.*

Молодий кидає на тарілочку гроші, подарунки (горіхи, печиво, бублики). Дівчата співають:

*Благодарим Володимир судырь,
Благодарим свет Маркович.*

*За твои большие дары,
За твои серебряные.*

Після того як молоді сідають за стіл, дівчата співають величальні пісні, в яких величають молодих.

*А во саду, а во саду, а во зеленому.
Ходит голубь, ходит сизый, со
голубошкою.*

*А и в того голуба, золотая голова,
А в голубушки позолоченная...*

*Погоняйте-ка ребята вороных лошадей,
Чтобы рысью шли, молодую жену везли,
Свет Катюшеньку,
Молоду жену везли, свет Ивановну.*

Отже, порівняно з українським весіллям обряд старовірів зберігає майже повністю характерні особливості російського весільного циклу ХУІІІ ст. Це дає можливість зробити дуже важливі висновки, про те, що стереотипи свідомості старовірів відбивають традиційну звичну символіку весільної обрядовості за часів прихильників старого релігійного обряду.

Заслуговує на увагу і поетика весільних пісень росіян, адже саме в цих піснях досить в конденсованому вигляді трансформуються звичні слов'янські символи (голуб, кінь, «травушка-муравушка» тощо).

Так, наприклад, рідна оселя у старовірів Подунав'я виступає тим первинним осередком етнобуття народу (адже саме він уречевлює звичні й традиційні символи в систему комплексних вражень і уподобань), що синтезуються в поняття стереотипу весільного дійства. Цікаво, що порівняно з українським весільним обрядом російський має риси сталого архетипного мислення, що на рівні свідомості трансформується в збереження головних складових ознак весілля загалом. Але поруч з тим потрібно звернути увагу й на те, що і тут відбувається скорочення весільного дійства, яке пов'язане зі зміною відношення до традиційної звичаєвості в цілому.

Виходячи з цього, виділяємо характерні особливості пісень Подунав'я:

- а) взаємопроникнення, взаємодоповнення і взаємозаміна одного фольклорного твору іншим, однієї обрядової дії іншою;
- б) збереження національних особливостей весільних пісень, що допомагає обряду не втратити національний колорит, національну своєрідність;
- в) творче використання фольклорного матеріалу інших етносів.

Використання фольклорного матеріалу різних народів призвело до того, що виникли твори самостійні по відношенню до обряду, виник своєрідний весільний обряд Подунав'я, який базується на традиціях весільних стереотипів етносів Подунав'я (українців, росіян тощо). В канву обряду вплелися пісні, які довгий час виконувалися поза обрядом. Наприклад, «Летіла зозуля», «В саду гуляла», «Гиля, гиля сірі гуси» та інші ліричні пісні. Ліричні пісні поступово почали виконувати функцію обрядових.

Таким чином, в обрядовому (весільному) фольклорі можна виділити твори власне обрядові і ліричні. Власне обрядові твори, які тісно пов'язані з самим обрядом несуть у собі власне національну забарвленість і залишаються майже незмінними. Взаємопроникнення, взаємодоповнення, взаємозаміна по суті не торкається цієї частини обрядових пісень. Саме за цієї умови і зберігається національний колорит і національна самобутність весільного обряду і весільної пісенної творчості.

Ліричні пісні, які намагалися зберегти світ обрядових почуттів та прагнень людини, із часом, почали переходити з одного весільного обряду в інший. Виконувані на поліетнічній території Подунав'я, вони стали спільним надбанням весільного обряду різних етносів, які проживають у Подунав'ї

Отже, аналіз обрядового та ліричного фольклору українців в поліетнічному середовищі дає змогу відзначити його сучасні локальні вияви, до яких, насамперед ми повинні віднести такі:

- Спостерігається контамінація пісень в самому весільному циклі, що пов'язано із сучасними процесами етнічного буття в регіоні.

- Відчутна дифузія пісень, що на обрядовому рівні дає змогу використовувати окремі елементи весільних пісень інших етнічних спільнот Подунав'я.

- Весільний обряд українців і росіян існує сьогодні в скороченому вигляді, що пов'язано зі зміною етнічного середовища в Подунав'ї, хоч основні складові частини продовжують зберігатись в повсякденні, що підтверджує думку про певну трансформацію й видозміну весільних стереотипів свідомості сучасного покоління народів Подунав'я.

- В регіоні сьогодні все чіткіше виокремлюється ситуація створення весільного регіонального обряду, який складається із традицій весільних стереотипів різних етносів Подунав'я, тобто регіональна специфіка мешкання народів краю впливає на зміну весільної звичаєвості, в яку вкраплюються різні сучасні нашарування (проблема взаємодії та взаємовпливу), що позначає і специфіку існування обряду цього краю.

- Порівняльний аналіз культурних традицій різних етносів Українського Подунав'я (українців, липован та некрасівців, болгар, молдаван) дав можливість виявити специфіку пісенного репертуару, фактури, багатоголосся, діалектів, жанрового складу пісень, а також дійти висновків, що дві групи (липовани (с. Муравльовка) та некрасівці (сс. Стара Некрасівка та Нова Некрасівка)) належать до різних російських субетносів.

- Спостерігаємо як розвиток тенденцій до консервації народних традицій, так і певну схильність до збагачення репертуару шляхом засвоєння зразків іноетнічного походження.

- Проблема взаємодії та взаємовпливу обрядового і ліричного фольклору Подунав'я все більше потребує прискіпливого вивчення як досить складного феномена архетипного мислення кожного етносу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Белецький М., Толтиго А. Национально-культурные и идеологические ориентации населения Украины // Полис. – 1998. . – №4. – С. 81- 89.
2. Гейзінга Йоган. Номо Ludens: Пер. з англ. О.Морковольського. – К.: Основи, 1994. – 250 с.

3. *Левинтон Г.* Мужской и женский текст в свадебном обряде (свадьба как диалог) // Байбурин А.К. Этнические стереотипы мужского и женского поведения. – Санкт – Петербург: «Наука», 1991. – С. 210 – 234.
4. *Татаренко Т.* Національна політична ідентичність в Європі та Україні // Нова політика. – 2001. . – №4. – С. 52- 60.
5. *Татаренко Т.* Специфіка регіональної ідентичності // Нова політика. – 2001. . – №6 (38) – С. 83 - 88.

АНОТАЦІЯ

Телеуця В. Особливості побутування українського фольклору в поліетнічному середовищі

У статті виявляються особливості побутування українського фольклору (обрядового та ліричного) в поліетнічному середовищі. Визначається етнокультурна ситуація в регіоні, що зумовлює контамінацію та дифузю пісень.

SUMMARY

Teleutsja V. Features of existence of Ukrainian folk-lore in a multinational environment

In the article the features of existence of Ukrainian folk-lore (ceremonial and lyric) appear in a multinational environment. An ethnic situation concerns in a region, that predetermines mixing and diffusion of songs.